

מאורות, מדע ופרשנות

הערה בעניין בריאת המאורות ביום הרביעי

פרק א' של ספר בראשית טומן בחובו שאלות רבות הקשורות ליחס שבין דת למדע, או - בניסוח הנובע מהשקפת עולם דתית - בין הנהגת העולם בביטוייה הטבעי, לבין עולמה הנעלם של הבריאה. למותר לציין עד כמה עורר נושא זה עניין וסקרנות, וברי שלא נוכל להתייחס לתלי התלים של הפרשנויות והעיונים שזכה להם. כוונתנו במסגרת זו להצטמצם בהערה עקרונית בשאלת מקומה של בריאת המאורות בסיפור הבריאה, בתקווה שיהיה בעיון זה כדי לשפוך אור גם על השאלות המורכבות יותר המסתעפות ממנו¹.

מועד בריאת המאורות - הגדרת הבעיה

בפרק א' של ספר בראשית חבוי 'מסלולי' מסוים של הבריאה המציג את הסדר: **מים** ← **צומח** ← **חי** ← **חי 'מפותח'** ← **אדם**. תהא התאוריה המדעית המדויקת בדבר התפתחותו של עולם החי אשר תהא, ברור שסדר זה הגיוני וסביר, לפחות מבחינת רמות הארגון והסדר של צורות אלו והזדקקותן ההדדית זו לזו. אגב, חוקרים רבים ידעו להעריך את העמדת האדם בסוף סולם הנבראים בפרשנתו, מה שלא היה מובן כלל ועיקר בהשקפות ה'מדעיות' של ימי קדם, ויותר מכך העריכו את ההשקפה ה'התפתחותית' הצפונה כאן, המנוגדת בתכלית לכמה מן הפילוסופיות העתיקות המוצאות בעולם יציבות מתמדת וקדמות. בהנחות פרשניות מסוימות, ניתן כמובן להוסיף למסלול הבריאה

¹ אף שאין בכוונתנו להיכנס במסגרת זו לדיון עקרוני בשאלת מדע מול פרשנות התורה, אין אנו מנועים מלנקוט עמדה עקרונית בשאלה זו ולהביעה בקצרה.

ידועה הדעה הקוראת לניתוק מוחלט בין חקירה מדעית ופרשנות התורה. דומה שעל דרך זו המליץ כבר רבי אברהם אבן עזרא בהקדמתו המפורסמת לפירוש התורה - "והרוצה לעמוד על חכמות חיצונות ילמד מספרי אנשי תבונות". דברים אלו נאמרו בביקורתנו על פרשנים קודמים, ביניהם רס"ג, שניסו להתאים ידיעות חיצוניות עם הנאמר בסיפור הבריאה ("...והמסילה הזאת עלה רב סעדיה גאון הגולה, ובפירוש 'יהי מארת' הכניס דעות אחרות, לדעת המידות הנזכרות על פי חכמי הספירות"). אנו הולכים בדרך שונה. אין מקום כמובן לפרש את התורה לפי המדע, נהפוך הוא, מתח עז מתגלע תדיר ביניהם. אולם בהתחשב במדע ובמתח שהוא גורר נסללים אפיקי פרשנות חדשים, שכמותם לא שערום אבותינו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שהזכרנו גם את יצירת היקום וכדור הארץ כתשתית להתפתחות עולם החי שהוזכר² והסכמה המתקבלת הנה הגיונית וסבירה.

הנה כי כן, חרף היעדר היומרות לניסוח מדעי ולתיאור מדויק, מצויר בפרק א' של פרשת בראשית מהלך מאורעות 'סביר' מבחינת הידוע לנו אודות התפתחות עולם החי, וחרף הסיכוי העקרוני להפרכת 'האמתות' המדעיות הכרוכות בו, סביר שמהלך מאורעות זה ישמור על זיקתו לעולם המדע³.

על רקע זה מתחדדת עד למאוד שאלת בריאת המאורות ביום הרביעי דווקא. כזכור, בריאת המאורות קוטעת את התהליך הרצוף שהוצג לעיל, ומפרידה בין בריאת הצומח לבריאת החי. מה שמחמיר הפרדה זאת הנו הצורך הטבעי, הבלתי ניתן לשינוי, של עולם הצומח בכללותו לאורה של השמש, ככוח מניע לפעולות החיים הפשוטות. קשה מאוד לקבל 'קיום טבעי' של צמחים בעולם בלא אורה של חמה. ביחס לימי הבריאה, קושי זה ניתן כמובן ליישוב, בין בצורה רדודה ופשטנית (צמחים עשויים להחזיק זמן-מה ללא אור חמה), ובין בצורה מחוכמת הרואה באור הראשון, שנברא כבר ביום הראשון, את הגורם המאפשר קיום לצומח בעולמנו⁴. ברם, דעתנו אינה נוחה מתירוצים אלו, המתארים מצב החורג מאוד מן המקובל בעולמנו, ולמעשה יוצא שכדי לפתור את בעיית החריגה האחת מן המצב הטבעי מתבססים על חריגה אחרת. אין אפוא טעם לחמוק אל מחוזות האפולוגטיקה, ושומה עלינו לראות נכוחה את בריאת המאורות ביום הרביעי כמרכיב במגמה המנוגדת להגיונם של מדעי הטבע. מתבקש אפוא לשאול - מה טיבה של סטייה זו מן 'האמת המדעית', ועל מה ראה הכתוב לנסח את תיאור הבריאה דווקא כך!

² אין בכוונתנו להיכנס כאן לבירור השאלה מה בעצם מתואר בראשית סיפור הבריאה - בריאת יש מאין, או יצירה על דרך הארגון של יש מיש, כשעניין היצירה הראשונית מופקע מן הכתוב הפונה לבני האדם. עם זאת, לא נכחיש שמתקשים אנו לקבל את פירוש אבן עזרא המפרש את עניינו של "ברא" "...וטעמו לגזור ולשום גבול נגזר..." (בראשית, א', א, ד"ה ברא). נימוקו שלשון בריאה מתייחסת גם לתניינים הגדולים, ואלה בוודאי לא נבראו יש מאין (ביום החמישי!), וכן לבריאת האדם (ויותר מכך - 'בריאת החושך' [על-פי ישעיהו, מ"ה, ז] שאינו בגדר 'יש'), מונע מהכתובים שלשון זו ופעם בלשון שונה, ואין בכוונתו כביכול הכתוב אינו בורר את מלותיו בקפידה: פעם משתמש בלשון זו ופעם בלשון שונה, ואין בכוונתו לרמוז בכך דבר-מה! (ושמא השיאו לכך העיקרון "דיברה תורה בלשון בני אדם" שבו הוא משתמש בחופשיות יתרה - ראה פירושו לפסוק כו). ניתן לומר שהבריאה הנה אכן יש מאין, אלא, שהכתוב משאיל לשון זו גם למקרים אחרים, ונימוקו עמו!

³ ניסוח זה בעייתו במקצת. הפילוסוף האוסטרי המפורסם קרל פופר ראה את התקדמות המדע כשרשרת של הפרכות חוקים שקריים. דעתו זו אינה מקובלת על הכול, מכל מקום ברור שרפיפות הקשר שבין התיאוריה המדעית לבין התופעות שאותן הוא ראה לבאר הנה מושכל ראשון בפילוסופיה של המדע. ואולי נכון היה יותר לדבוק בניסוחו הישן של הפילוסוף הצרפתי פייר ז'וזף, שדיבר על התחלפותן המתמדת של תיאוריות מבלי לייחס להן כלל מהויות השאובות מתחומים אחרים כ'אמת' ו'שקר'! כאן המקום להתנצל בפני הקורא על הניסוחים הפשטניים בכל הקשור לפילוסופיה של המדע. הדברים לא באו אלא להקל על מי שנקודת המוצא שלו היא המקרא.

⁴ כזהו הסברו המפורסם של קאסוטו: "...מכיוון שכבר היה אור, ויחד עם אור כמובן חום, התנאים הנחוצים לחיי הצמחים היו כבר במציאות" (פירוש על ספר בראשית, תשמ"ג, עמ' 26). ודומה, שניתן לראות בכך 'עקיפה' בלבד של הקושי, שהרי אנו רגילים רק לאור שמש, ומניין לו שיכמובן היה חום?

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ניתן להעלות כמה השערות עקרוניות שינסו להתמודד עם דילמה בסיסית זו ולהנהירה. יש רגליים לטענה העקרונית המדברת בשבחן של סתירות בין המציאות המוכרת למעשה הבריאה, וטוענת שבאות הן לאלפנו בינה בדבר זורתו של תהליך הבריאה וריחוקו מהשגתנו והבנתנו. כזכור, גם 'אבינו', אדם הראשון, לא היה נוכח בעת התרחשות תהליך מתהליכי הבריאה, והדבר רומז על הקושי העקרוני לחשוף תהליכים אלו לחקירה האנושית. הופעת המאורות ביום הרביעי דווקא מסייעת להמחיש קושי זה. ניתן להוסיף לכך סיבה חינוכית: ייתכן שבשבצה את בריאת המאורות ביום הרביעי דווקא, נתכוונה התורה למחות ולהתריס כנגד מיתוס ממיתוסי עמי הקדם, דוגמת מחאתה הסמויה המובלטת בתיאורים יוצאי הדופן של בריאת התנינים הגדולים⁵.

מטיעונים כגון אלו בוקע ועולה מעין פולמוס המתקיים בין דרך הצגת הבריאה לבין הלכי המחשבה המדעיים. מנקודת ראות פרשנית קרוב כותב שורות אלו לדעה שבפולמוס שכזה אין כל רע - הוא מגרה ומעורר למחשבה, ועל כן יש לראות בו כלי פרשני מיוחד המסייע להכוונת המעיין לנקודות מיוחדות בדרך ההתנסחות של הכתובים, ובלעדיו ספק אם ניתן היה להבחין בהם⁶.

הנה כי כן אין אנו יודעים אל נכון מה קרה בבריאה בפועל ואין אנו מבינים אל נכון את הדרך שבה תוארה. שתי אלה, אי הידיעה ואי ההבנה, מכוונות בוודאי לענווה גדולה בגישה לפרשנות הטקסט. אולם כשפיסות הידיעה וההבנה המצומצמות, שאותן רכשנו בעמל כה רב, מתנגשות זו בזו ומעלות ניגודים וסתירות, אין להסתפק ולראות בכך התנגשות מקרית בתוך הערפל הסמיך של המסתורין האופף את עולם הבריאה. ייתכן שמה שמצטייר בעינינו כהתנגשות בין ידיעה מדעית והבנה פרשנית, הנה התנגשות אמתית שאין לדחותה בקש אפולוגטי; אלא כך עלה במחשבתו של בורא העולם ונותן התורה, ומכוון הוא להובילנו בכך להבנת סוגיות שונות בכתובים ובבריאה גם יחד. ואשר למה שנתפס בהכרתנו כסתירה ולעתים עז חפצנו ליישבה - נשאר לו לקב"ה לחבר את הסותרים, וגם על כך ייאמר "וחפץ ה' בידו יצלח" (ישעיה, נ"ג, ז).

בריאת המאורות - ניתוח פרשני

מטבע הדברים, לא יוכל הניתוח הפרשני שיוצע להלן לעסוק בכל מגוון השאלות הפרשניות הבוקעות ועולות מן הקטע המיוחד הזה. הלכך נתמקד בשאלות הקשורות ליחס שבין המאורות לתהליך הבריאה בכללותו, ובמסגרת הזו - לדרך רבת העניין שבה ביכר הכתוב להציג אותם ואת תפקידם.

⁵ על בירור השיטות בעניין האפשרות שבריאת התנינים הגדולים באה כנגד מיתוס מסויים ראה במאמרי 'התנינים הגדולים ובעיית האוולוציה', מגדים ה (ניסן תשמ"ח), עמ' 58-68.

⁶ ראוי לתת את הדעת לכך שרבות מן הקביעות בענייני השקפה העוסקות בשאלות שמעבר לעולמנו הובעו על-ידי חז"ל במהלך תגובות ותשובות לטענות של גורמים חיצוניים. למותר לציין עד כמה הושפעה פרשנות ימי הביניים מן הצורך להשיב על טענותיהם של קראים, נוצרים ואחרים.

א. מושגי היום והלילה - להלן נעמוד על תיאור המאורות מתוך הדגשת תפקידם המיוחד, ונעמוד על חשיבותה של הדגשה זו במכלול הבריאה. מסייעת עד מאוד בהטעמת תפקידם המיוחד היא העובדה שמושגי היום והלילה, שעל-פי מיטב ניסיוננו היום-יומי נקבעים באורח בלעדי על-פי תנועתם (היחסית!) של המאורות, שרירים וקיימים בסיפור הבריאה הרבה לפני המאורות שאמורים 'ליצור' אותם. לפנינו אם כן סתירה מדעית של ממש - אחת מני רבות הקשורה לפרשת בריאת המאורות. אין זה מענייננו לחקור כאן ולקבוע מה היה טיבו של אותו יום בראשית, שהתקיים - אם ננקוט במליצה שגורה - מבלי שתפתח אותו 'זריחת החמה'. על-פי הקווים שהתוונו לעיל, סביר לצפות שיהיה שונה ולו במשהו מ'יום' במונח המקובל. מכל מקום, עצם השימוש במונחים המוכרים 'יום', 'ערב', 'בוקר', 'לילה', שמעצם טבעם נקבעים על-ידי תנועת כדור הארץ והירח ביחס לשמש, חורג לדעתנו משימוש פשוט בפלל "דיברה תורה בלשון בני אדם!" דומה שכוונה יש בדברים, להבליט ככל שניתן את הזרות שבהעתקת בריאת המאורות ליום הרביעי! ואפשר שבכך נתכוונה התורה לנתק את שאלת מהותם של המאורות, הכרוכה בהכרה הפשוטה בעצם קיומם, מן התפקיד שיועד להם בבריאה, ניתוק המצריך את בריאתם ביום הרביעי דווקא!

ב. "מסלול ההבדלה" בבריאה - הזכרנו לעיל את ה'מסלולי' הפשוט (שניתן לחשפו בנקל בסיפור הבריאה), העשוי להסתתר מאחורי הסכמה - **מים** ← **צומח** ← **חי פשוט** ← **חי מורכב** ← **אדם**, וציינו שנוטים אנו לראותו כמתאים בקווי הכלליים למה שעולה מדרכי החשיבה המדעיות, אלא ששיבוץ בריאת המאורות במעשי היום הרביעי קוטעת מסלול זה. עיון בתיאורי בריאת המאורות מלמד על קיומו של מסלול נוסף בבריאה, שספק אם מתאים הוא לאיזה שהוא כיוון מחשבה מדעי מקובל. מסלול זה, המציג בדרכו המיוחדת קו התפתחותי מסוים, כרוך בשימוש במושג ה'הבדלה'. ניתן לתמצת את שלבי השונים כך: **1.** "ויבדל אלהים בין האור ובין החשך" (א', ד), והתוצאה: "ויקרא אלהים לאור **יום** ולחשך קרא **לילה**" (א', ה); **2.** "ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע" (א', ז), כשהתוצאה, "רקיע", מתוארת כבר בתחילת הפסוק - "ויעש אלהים את הרקיע"; **3.** "יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה" (א', ד). הקשר ההדדי בין תוצאותיהן של ההבדלות הללו ניתן להצגה כך:

לאמור, 'הבדלה' ראשונה יוצרת יום ולילה, והשנייה - רקיע. בין שני אלו אין קשר ידוע! ברם, הבדלה שלישית כרוכה במאורות המשובצים ב**רקיע** ומסייעים לחדד את ההבדלה הקודמת שבין **יום ללילה**, שביסודה נקבעה כבר ביום הראשון, ולהקנות משמעות נוספת לרקיע שנוצר אז על-ידי **הבדלה**.

את מושג ה'הבדלה' ניתן לתפוש גם מתוך זווית ראייה מדעית. זאת באשר המהויות הפיסיקליות השונות מובחנות זו מזו בתכונות פיסיקליות שונות, ועל כן, מדעית, נכון לראות את תהליך הבריאה כתהליך הולך ומתקדם של הבדלה והבחנה בין מהויות שונות (דיפרנציאציה), שהרי ככל שהולכים הנבראים ומתייחדים, וככל שגדל הגיוון וריבוי הפנים ביקום, תועצם ההבדלה ותובלט! ברם מכלול תהליכי ההבדלה המצוירים כאן, מגמתם ותוצאותיהם, אינם עולים בקנה אחד עם המקובל על-פי ניסיוננו היום-יומי המאושש בקביעות מדעיות, וניתן אף לומר שכיוונם הפוך למצופה! ההפרדה הנקוטה בידינו בין מה שנראה כ'מים עליונים' ל'מים תחתונים' (עננים? ימים, אגמים?) מושפעת כמובן מהחוסר המסופק על-ידי השמש, וזו לא הייתה עדיין ביום הראשון! למותר לציין, שהחלוקה וההבדלה המקובלות שבין יום ולילה נקבעת על-ידי המאורות. על כן המגמה שציינו לעיל בעקבות סיפור הבריאה הפוכה בעליל למה שמשמע מן המציאות! מהו אם כן תפקיד תהליך ההבדלה המתקדמת והולכת בסיפור הבריאה, ומה ניתן ללמוד ממנו לגבי מהותו של העולם ההולך ונברא? דומה, שבחריגותו של מסלול זה מן הדגם המציאותי נועד המסלול המותווה כאן להקנות משמעות לבריאה, ולא להסתפק בציור מהלך היווצרותה הטבעי.

ג. משמעות הזמן. באמירה "להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאות' ולמועדים ולימים ולשנים" (א', יד) טמונה השקפה בדבר טיבו של הזמן ומשמעותו לאדם. זאת ילמדנו הכתוב בהטעימו את תפקידם של המאורות. ליתר דיוק: אותה ההבדלה שהמאורות אחראים לה מוצגת כאן כתפקיד בעל ערך, תפקיד רוחני כביר המסייע לעיצוב רוח האדם. הזמן הנו ביסודו גורם פיסיקלי אחד מני רבים, וככזה ניתן למצוא אותו כמעט בכל משוואה פיסיקלית. אולם מבחינה פסיכולוגית הוא המקנה משמעות לחיי האדם, יותר מכל גורם אחר.⁷ להלן נוסיף להנהיר מעט סוגיה זו, אך כבר בשלב זה ראוי להדגיש בכל לשון של הדגשה, שבצד הבריאה החומרית המשורטטת בפרקנו, מלבן הכתוב ומברר את מושג הזמן, תוך שהוא מנתקו מן ההיבט הפיסיקלי הצרוף ומזיקו למשמעות רעיונית הקובעת את מקומו המלא בעולמו הרוחני של האדם.

הכתוב פותח ב"בראשית ברא אלהים", וכל דרך שיתפרש בה ביטוי יחיד במינו זה, וכל רעיון שייתלה בו, לא יוכלו להתעלם מכך שמודגשת כאן הראשית שבזמן⁸. הווי אומר, מנקודת ראותה של התורה יש טעם לפתוח את התורה במודעות להיות הזמן, פיסיקלי או פסיכולוגי, מתחיל בנקודה כלשהי, דבר המאפשר הצגת נקודת ייחוס באשר לתהליך מדידתו. בהמשך ילך הכתוב ויוסיף משמעות לזמן הנמדד, עד שיסיים ב'שבת' היוצקת אור יקרות על הזמן ומקדשתו בתכלית הקדושה! ניתוח מבנה הפרשה שיעשה בסעיף הבא יוסיף נופך להבנת אותה משמעות.

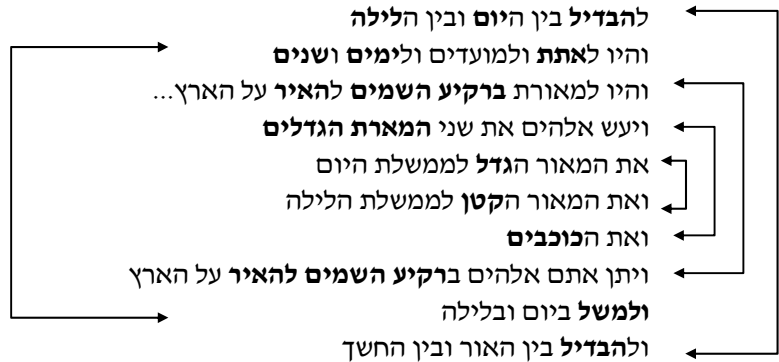
⁷ הבחנה מעניינת בדבר טיבו של הזמן, ראה לאחרונה בספרו המעניין של ס"ו הוקינג, קיצור תולדות הזמן, תשמ"ט, עמ' 138. הוקינג מבחין בין סוגים שונים של זמן - פיסיקלי ופסיכולוגי.

⁸ רבים פירשוהו כך ובין הפרשנים שבמקראות גדולות' ברור במיוחד פירושו של רבי עובדיה ספורנו - "בראשית - בתחילת הזמן, והוא רגע ראשון בלתי מתחלק שלא היה זמן קודם לו".

למבנה פרשת בריאת המאורות

דומה, שניתן להציג את מבנה הפרשה (בראשית, א', יד-יח) בצורה הבאה:

...יהי מארות ברקיע השמים

הפרשה פותחת בציווי - "יהי מארות ברקיע השמים", ואחריו באות הגדרות תפקיד ותיאורי עשייה, המשובצים כולם במבנה בעל סימטריה ברורה, בהתאמה ברורה בין ראשיתו לסופו. בפתחה ובסיום מודגשים תפקידי המאורות, ואילו בגרעינו המרכזי של הקטע מתוארת 'עשיית' המאורות ('ויעש...'). כאן פועלת הסימטריה להדגשת היחס שבין המאור הגדול והקטן, ובין המאורות הגדולים לבין הכוכבים. להלן נדון במשמעות התארים 'גדול' ו'קטן' בהקשר הנידון.

אשר לתפקיד המאורות, הסימטריה הנידונה מסייעת גם כאן בהדגישה את הדומה בין החלק הראשון והאחרון, ולעומתו גם את השונה! את הדומה סימנו בצדה הימני של ההצגה הגרפית, ואת השונה בצדה השמאלי. הדמיון שבין "להבדיל..." שבתחילת הקטע לזה שבסופו בולט בעליל, וכן גם הדמיון שבין "להאיר על הארץ", שבתחילת הקטע לזה שבסופו. על רקע זה מובלט מאוד השוני שבין שתי מטרות אחרות של המאורות, האחת באה בתחילת הקטע והשנייה בסופו. בתחילת הקטע מוטעם - "והיו לאתת... ולימים ושנים", ובסופו - "ולמשל ביום ובלילה". דומה שאין לך ניגוד גדול יותר מהניגוד שבין שני אלה! בעוד שקשה לחלוק על המשמעות החינוכית לאדם הכרוכה ב"והיו לאתת... ולימים ושנים", הביטוי - "למשל ביום ובלילה" עלול לפתוח פתח לכעות אין ספור. ראיית המאורות כמצייני הזמן מטעימה את מקומם כשמישים רבי ערך שברא הקב"ה לצורך עיצובו הרוחני והדתי של האדם, אך ראייתם כ'מושלים' מובילה לסגידה ולעבודה להם. הצגת שני המאפיינים השונים של המאורות במערכת הסימטרית הזאת מלמדת על אפשרות הטעות וההחלפה ביניהם. לא בכדי תיאר הרמב"ם את תהליך לידתה של העבודה הזרה בעולמנו כקשור למאורות דווקא -

"בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו הייתה טעותם: אמרו, הואיל והאלוהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו - ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגידלו וכיבדו..."

(הלכות עבודת כוכבים וחוקותיהם, א', ב).

פנים רבות יש לטעויות האנושיות המסיחות את דעת האדם מן הקב"ה. אחת מהן היא, כמדומה, הנטייה להמיר את הקב"ה במי שנבחר על ידו "להנהיג את העולם", "ולמשל ביום ובלילה".

המאבק כנגד עבודת הכוכבים

עבודה זרה המכוונת לגרמי השמים, בראש ובראשונה לשמש ולירח, הייתה אולי הנפוצה מבין סוגי עבודה זרה המוזכרים במקרא, ונזכרת פעמים לרוב⁹. כבר בשלב הזה של הדיון ניתן לומר שעיתוי בריאת המאורות ביום הרביעי דווקא מסייעת עד מאוד במאבק הזה, וגם על כך ייאמר "צפה הקב"ה שעתידין אומות העולם לעשותן [=השמש והירח] אלוהות..." (בראשית רבה, ו', א). לא זו בלבד שהמאורות נבראו בשלב מאוחר למדי, והלכך אין לראות בהם גורם שסייע ולו במשהו בעיצוב ראשית הבריאה; גם הצמחים גדלו שלא בעזרתם, ושלא כמנהגם לאחר מכן התקיימו בלעדיהם במשך יום בריאה אחד! הצגת הדברים כך יוצרת בקיעים של ממש בממשלתו של המאור הגדול ועשויה לעורר הרהור ספקני בלבו של מי שמתעתד לעבדו.

מעניין שרוח זו של הגבלת ממשלתו של המאור הגדול חלחלה ומצאה את ביטויה בכמה מקומות במקרא. נזכיר כמה מהם:

א. שמש בגבעון דום. הנס המפורסם של עצירת השמש והירח בידי יהושע זכה לתיאור שירי בספר יהושע¹⁰. התיאור השירי מוסיף משנה רוממות לסיפור, ומבליט את ייחודו ביים' הפרוזה האופף אותו¹¹. ניתן להציע הסברים מהסברים שונים לתפקידו של

⁹ עבודת השמש והירח נזכרת במקרא פעמים רבות. נזכיר רק את האיסור המפורש בעשרת הדיברות - "לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת..." (שמות, כ', ד), וכן את האזהרה המפורשת: "...וכן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחית להם ועבדתם". פסוק זה מסתיים בביטוי מעניין, הקרוב כל כך לענייננו: "אשר חלק ה' אלהיך אתם לכל העמים תחת כל השמים" (דברים, ד', יט)!

¹⁰ הקטע פותח במלה "אז" ("אז ידבר יהושע" - יהושע, י', יב), השוברת את רצף הזמן בסיפור הקרב ומקנה לקטע חגיגות ומיוחדות. התקבולות קשורות לסגנון שירי, וכאן מצינו שני סוגי תקבולות: משלימה - "שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון" [דום], ומיד אחריה כיאסטית - "וידם השמש וירח עמד" (יהושע, י', יב-ג). הקטע גם עשיר בביטויים מליציים: "עד יקם גוי איביו" (י', יג), "ולא אץ לבוא כיום תמים" (שם), וכמובן, הנסיבות המיוחדות והכתובה על ספר הישר!

¹¹ בהקשר זה מעניין הפירוש ל"ספר הישר": "ויש שפירשו ישר = שיר (מעין שמלה - שלמה, כבש - כשב וכד') ("י קיל, פירוש דעת מקרא ליהושע, י', יג).

אותו נס, וכולם מעוגנים בלשון הכתוב "עד יקם גוי איביו" (יהושע, י', יג). אולם יש בשירה גם דבר-מה המתעלה מן ההקשר הפשוט של גוף המעשה ומצדיק את הפקעתו מן הרצף הסיפורי והצגתו בנפרד כקטע שירי.

זכור שעצירת השמש והירח מתבצעת כאן בצו האדם ועל-פי יזמתו, ובכך חורגת מנסיים רבים אחרים במקרא. המקרא מדגיש זאת באמרו - "ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמ'ע ה' בקול איש..." (יהושע, י', יד). אמת, בתנאים של השגחה טבעית נסתרת המאפיינת את חיי העם בארצו, קשה לצפות שיהיה "כיום ההוא". אולם עצירת המאורות תוך הכפפת ממשלתם בפומבי לשלטון האדם שליח ה' בוצעה גם בוצעה, וסמליותה איננה ניתנת לביטול. המדרש היטיב להמחיש את ערכו הסמלי של מעשה זה בהשתמשו בסדר הנבראים בימי הבריאה, נושא המודגש חזור והדגש במאמרנו זה: "אמר לו השמש [ליהושע] אתה אומר לי דום?! יש קטן פותח פיו ואומר לגדול הימנו דום?! אני נבראתי ברביעי ואתה נבראת בשישי ואתה אומר לי דום..." (ילקוט שמעוני, יהושע, רמז כב; וראה: בראשית רבה, ו', יד; צ"ז, ו). ניתן רק לשער כמה מתעצם היה טיעונה זה של השמש, לו נבראה דרך משל ביום הראשון! וברי, שמובלט כאן הצורך לפגוע בכוח ממשלתה של השמש בעיני האדם, דבר שתועלתו בצדו למניעת הערצת השמש ופולחנה. המדרש יודע גם לקשור בדרכו שלו את מעשהו של יהושע לחלומו של זקנו יוסף, שראה שמש וירח וכוכבים משתחוים לו, והרי לצורך המחשת הרעיון הפשוט של ממשלת יוסף במשפחתו, יכלו להשתחוות לו מיני חפצים ועצמים שונים ומשונים, ולא דווקא גרמי השמים!

לא בכדי נקשר ציווי זה במלחמה באמורי דווקא, שהרי האמורי אינו רק גוי מגויי הארץ, אלא גם סמל לתרבותה האלילית. משנמסר העם האמורי בדרך צבאית ביד עם ישראל, היכה הקב"ה גם מכה ניצחת בפסגתה של התרבות האלילית של גויי הארץ. פרט מעניין נוסף מסייע בהבלטת עצירת השמש בידי יהושע. ידועה השאלה המפורסמת, שבזמנו נשתברו על פתרונה לא קולמוס ולא שניים, מה בעצם נעצר באותו נס, האם המאורות בלבד או זרם הזמן בכללותו¹². מזווית הראייה של מאמרנו זה ברי, שהכתוב אינו נלאה מלחזור ולהדגיש בתיאור הנס את מושג ה'ייום' ('ביום תת ה"י'; ו"לא אף לבוא כיום תמים"; "ולא היה כיום ההוא"), ובכך מרמז שהיום, כסמל לזמן, לא נעצר! ה'ייום' הוזכר לראשונה ביום הראשון לבריאה, ולשיטתנו מוקד הבעיה האמונית הם המאורות שנבראו ביום הרביעי. הם ורק הם נעצרו בידי אדם!

ב. נביא שקר. בספר דברים מצויה קביעה הלכתית בענייני נביא שקר שממשלה ניתנה בידו לתת "אות או מופת" ומובאת האפשרות של "ובא האות והמופת", והם מנוצלים להטעות את העם לעבודה זרה (דברים, י"ג, ב-ד). דומה שלשון "אות" שאותה תפס כאן הכתוב רומזת לתפקיד המאורות "והיו לאות", ובכך ממחיש את המתח שהובע לעיל בין

¹² השאלה מה בדיוק הוקפא באותו נס עוררה תסיסה מרובה בתולדות הוויכוחים שבין דת למדע - וזכורה במיוחד העמדתה בויכוח שבין גלילאו גלילאי והכנסייה, בשאלה האם שיטתו האסטרונומית של גלילאו אכן הולמת את כתבי הקודש (על השקפתו הדתית של גלילאו גלילאי, ראה: ש' סמבורסקי, המחשבה הפיסיקאלית בהתהוותה, תשל"ב, עמ' 224). למותר לציין, שוויכוח זה התנהל בביתה של הכנסייה הנוצרית פנימה, ולנו לא היה בו חלק ונחלה.

תפקידם החיובי של המאורות כיוצקי משמעות במסגרת הזמן, לבין תפקידם המסוכן כמטעים לעבודה זרה. חז"ל הביעו זאת כך: "הגיעה תורה לסוף דעתה של עבודה זרה, לפיכך נתנה תורה ממשלה בה, שאפילו מעמיד לך חמה באמצע הרקיע אל תשמע לו" (סנהדרין, צ, ע"א). לכאורה, צפון בדברים פארדוקס רב חומרה. האדם המסית לעבודה זרה ניחן בכוח להעמיד חמה במקומה! ניתן להציע כמה פתרונות ליישוב הדבר, אולם ברור שעניינו המרכזי של הציווי הזה הוא לפגוע בכוחה של החמה אפילו במחיר חיזוק כוחו של נביא השקר. בכך יושג עיקר המאבק בעבודה זרה!

ג. הצל הנסוג. ברצותו לתת אות לחזקיהו בדבר החלמתו, משיב ישעיהו את הצל עשר מעלות במעלות אחז (מלכ"ב, כ', ט-יב). ברי, שמדובר כאן בתנועה המנוגדת לטבעה הרגיל של החמה, על-פי הוראת הנביא. גם כאן מומש אפוא שלטונו של האדם על הנהגת החמה, והדברים מתבקשים במיוחד כשנרמזים כאן מעללי אחז, וחיבותם מודגשת לאור סיכומו של ירמיהו שנים רבות לאחר מכן - "בעת ההיא נאם ה' ויצאו [יוציאו ק'] את עצמות מלכי יהודה ואת עצמות שריו את עצמות הכהנים ואת עצמות יושבי ירושלים מקבריהם. ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום..." (ירמיה, ח', א-ב¹³). מנבואה זו ניתן ללמוד כמה רווחה העבודה לגרמי השמים באותה העת.

האומנם מאורות גדולים?

הגדרת המאורות בפרשת הבריאה הנה חדה וברורה: "ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים" (בראשית, א', טז). היום נשמע מוזר במשהו לעורר מאוב את השאלה עתיקת היום, כיצד ניתן לכוונת את השמש והירח "שני המאורות הגדולים" בעוד שכבר האסטרונומים היוונים ידעו על-פי חישובם ש"מאורות גדולים" אלו, במיוחד הירח, קטנים לאין ערוך מן הכוכבים¹⁴! כל תשובה שנאמץ לשאלה זו תתייחס בהכרח לגודלם היחסי של כלל גרמי השמים, כפי שנתפס על-ידי האדם בעין בלתי מזוינת. נקטה התורה לשון יחסית, בתיאור שאמור להשתלב בהצגה מוחלטת של הבריאה, והסיבה לכך היא קרוב לוודאי - משמעות התיאור לאדם. דומה שיש לקח בדברים לגבי תפיסת הבריאה כולה: פעמים בוחר הכותב דווקא בתיאורים שהנם חסרי ערך ומשמעות מנקודת ראות מדעית, ודווקא בחירה שכזו מדגישה את מה שנטינו קודם לכוונת 'המסלול השני' - תפקידם במערכת הרעיונית של הבריאה המכוונת כלפי האדם. חישוב מדעי פשוט, המעמיד את המאורות 'הגדולים' בגודלם האמתי, מסייע להעתקת מרכז הכובד של הפרשה כולה למישור הרעיוני! אין זאת אלא שמעמדם הרעיוני של תיאורי בריאת המאורות מוכח שוב ושוב בפרשתנו.

¹³ ראה גם: ירמיה, ז', יח; יחזקאל, ח', טו.

¹⁴ ראה פירושו של ר' אברהם אבן עזרא לפרשה: "ואם ישאל שואל - הלא אמרו חכמי הספירות שוכב צדק וכל הכוכבים חוץ מכוכב ונוגה גדולים מהלבנה, ואיך כתוב גדולים! התשובה - אין פירוש הגדולים על מידתם בגופם רק על אורם, ואור הלבנה כפללים בעבור היותה קרובה מהארץ...".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בזיקה מסוימת לנאמר כאן טופלה שאלה 'מדעית' אחרת. גם שאלה זו לא הועלתה במישרין ביוזמת חכמינו, והדברים נאמרו בתשובה לשאלת אומות העולם: "אמר ליה אנטונינוס לרבי: מפני מה חמה יוצאה במזרח ושוקעת במערב?" ההתייחסות הראשונה שם הייתה שעובדה מדעית זו אינה ראויה לשיפוט ערכי מיוחד - "אמר ליה: אי הוה איפכא נמי הכי הוה אמרת לי!" אך אחר-כך בא הסבר מעניין - "כדי ליתן שלום לקונה", שהרי כיוון מערב מסמל את מקום השכינה בשל מבנה המקדש. לשאלה מדוע אפוא לא תגיע החמה בתנועתה רק לאמצע השמים, כדי לחלוק כבוד לקונה מתוך עמדת הריחוק המתבקשת, משיב רבי: "משום פועלים ומשום עוברי דרכים" (סנהדרין, צא, ע"ב). לאמור: גם כיוון תנועת השמש (שהוא כמובן יחסי!) ממזרח למערב ניתן לפרשנות סימבולית כמשקף את כפיפותה המוחלטת לקב"ה, ותפקידה להקל על חיי האדם בעולמנו. מכאן מובילה דרך רעיונית סלולה ליברכת המאורות' וכל מה שכתוב בה, אלא שהדבר חורג ממסגרתו של מאמר זה.

סיכום

ניסינו להעלות על נס את המתח העז הקיים בין ההכרה בעצמתם של המאורות המעוררת לעבדם ולסגידה לכוחם, לבין תפקידם רב החשיבות בעיצוב יחס נכון ומקודש לזמן. כמה וכמה טיעונים שהוצגו כאן באו להורות על מלחמת התורה בגילויים שונים של עבודה זרה, ויש טעם להקשות מהו לבושם החדש של גילויים אלו, ומדוע יש ערך לעיסוק בהם, שעה שהעבודה הזרה הקלאסית חלפה מן העולם ללא שוב¹⁵. נושא זה חורג ממסגרת הדיון שהותוותה כאן, ומתקשר לדיון בערכם בהווה של גופי תורה רבים העוסקים בעבודה הזרה, כמו גם בשאלת יחסו של האדם המודרני לטבע שמסביבו. לא נעלים דעתנו שיש בגילויים עתיקי היומין של העבודה הזרה לקח רב ערך גם לשאלות ההווה, ונעסוק בכך אי"ה בבוא העת. במסגרת זו די לנו בהצגת הבעיה.

מקווים אנו שהצלחנו להעביר אל הקורא את התחושה המקננת בנו, בדבר ערכו הפרשני של המתח שבין הגיגים מדעיים שונים לבין ניסוחיה של התורה. גם כאן ראוי להרחיב את הדיבור בסוגיה העקרונית - מה פשרו של מתח זה, ומדוע בוחרת התורה בדרך הבעה שכזו. מכל מקום ברי, שדווקא המתח מהווה מקור לא אכזב לבירור ולליבון בעיות שונות, שעולם פרשני הדוחה את ההיגדים המדעיים הללו מכול וכול היה מחמיץ כליל. היחס הדיאלקטי בין התפתחות המדע להתפתחות פרשנות התורה קיים ומבטיח, ומצפה לפרשני העתיד שלא ידירו ידיהם ממנו.

¹⁵ הדבר הובע במאמרי חז"ל לרוב. לענייננו ראוי להזכיר דווקא עדות ארכיאולוגיות. במרכז הפסיפס המפורסם של בית הכנסת של בית אלפא נמצאה תמונתו של הליוס אל השמש הנוהג במרכבת השמש. אולי יש בכך טעם לפגם, אך בוודאי שזוהי הוכחה חותכת להידרדרות העמוקה במעמדה של עבודה זרה בעולם, ובמיוחד זו הקשורה בשמש!